

گفت‌وگوی بین‌ادینی در ذهنیت و تجربه ایرانی

www.ketab.ir

مجید جعفریان

اصفهان

۱۴۰۰

گفت‌وگوی بین‌دینی در ذهنیت و تجربه ایرانی

مجید جعفریان

تهیه: پژوهشکده الهیات و خانواده

ناشر: انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی اصفهان

طراح جلد: مهدی پایون

چاپ: چاپخانه مؤسسه بوستان کتاب

نوبت چاپ: اول، تابستان ۱۴۰۰

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

قیمت: ۷۰۰۰۰ تومان

عنوان: ۱۱۱: مسلسل: ۴۸

همه حقوق برای ناشر محفوظ است.

نشانی: اصفهان، خیابان حافظ، چهارراه کرمانی،

انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم،

شعبه اصفهان.

تلفن و دورنگار: ۰۲۱-۳۲۲۰۸۰۰۱-۵

مراکز پخش: اصفهان، تلفن: ۳۲۲۲۰۳۷۰: قم، تلفن و

دورنگار: ۳۷۷۴۳۴۲۶: تهران، تلفن: ۶۶۹۵۱۵۳۴

وب‌سایت: <http://www.Morsalat.ir/Nashr>

پست الکترونیک: Nashr.disf@dte.ir

سرشناسه:	جعفریان، مجید، ۱۳۵۷
عنوان و نام پدیدآور:	گفت‌وگوی بین‌دینی در ذهنیت و تجربه ایرانی/ مجید جعفریان؛ تهیه پژوهشکده الهیات و خانواده.
مشخصات نشر:	اصفهان: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، شعبه استان اصفهان، ۱۴۰۰.
مشخصات ظاهری:	۳۲۰ ص.: جدول.
فروست:	تمدن/ ۳
شابک:	ISBN: 978-622-6152-29-7 ۷۰۰۰۰ ریال
وضعیت فهرست‌نویسی:	فیا
موضوع:	گفتمان دینی
موضوع:	Religious discourse*
موضوع:	گفتمان دینی -- ایران
موضوع:	Religious discourse -- Iran*
شناسه افزوده:	دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، شعبه استان اصفهان
شناسه افزوده:	دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، شعبه استان اصفهان. پژوهشکده الهیات و خانواده
رده‌بندی کنگره:	BP ۲۲۷
رده‌بندی دیویی:	۲۹۷/۴۷
شماره کتابشناسی ملی:	۷۶۳۲۹۷۴

پیشگفتار..... ۱۳

مقدمه..... ۲۳

♦ فصل اول ♦

ماهیت دیگری و گفت‌وگوی دینی: تعاریف - ابعاد..... ۳۱

۱-۱- دیگری به‌مثابه یک سوژه..... ۳۱

۱-۲- گفت‌وگوی بینادینی..... ۴۰

۱-۳- سنخ‌شناسی گفت‌وگوهای بینادینی..... ۴۸

۱-۴- مطالعات علمی و گفت‌وگوی بینادینی..... ۵۲

◆ فصل دوم ◆

- نگاه تمدنی اسلامی زمینه‌ساز طرح گفت‌وگوی بینادینی ۶۱
- ۱-۲- طرح نظریه گفت‌وگوی تمدن‌ها ۶۴
- ۲-۲- رشد اندیشه‌های فکری در حوزه گفت‌وگوی ادیان ۶۸
- ۳-۲- تعمیم یافتن فکر مذاکرات هسته‌ای در حوزه عمومی ۷۹
- ۴-۲- تساهل در صدور فتاوی دینی مربوط به اهل کتاب ۸۱
- ۵-۲- رشد مؤسسات و مراکز گفت‌وگوی ادیان ۸۴

◆ فصل سوم ◆

- زمینه‌های تاریخی طرح گفت‌وگوی بینادینی در دوران مدرن ۹۱
- ۱-۳- جنگ جهانی و تحولات پس از آن ۹۲
- ۱-۱-۳- افزایش توجه به مطالعات شرق‌شناسانه ۹۲
- ۲-۱-۳- تحولات حوزه سیاسی ۹۵
- ۳-۱-۳- تحولات تئولوژیکی و چرخش پارادایم معرفت‌شناختی در مطالعات ادیان ۹۹
- ۲-۳- جهانی‌شدن و تعارضات فکری در پذیرش گفت‌وگوی بینادینی ۱۰۳
- ۳-۳- رشد تروریسم مذهبی ۱۰۶

◆ فصل چهارم ◆

- رویکردهای نظری مدرن به گفت‌وگوی بینادینی ۱۱۱
- ۱-۴- جان هیک: پلورالیسم دینی، وحدت حقیقی ادیان و گفت‌وگوی بینادینی ۱۱۲
- ۲-۴- ریمون پنیکار: پلورالیسم دینی، خلوص دینی و گفت‌وگوی بینادینی ۱۱۸
- ۳-۴- لئونارد سویدلر: گفت‌وگوی بینادینی به مثابه اقدامی قانونمند ۱۲۴

- ۴-۴- هانس کونگ: اخلاق جهانی راهی به سوی گفت‌وگوی بینادینی ۱۲۸
 ۴-۵- محمد ابونمر: گفت‌وگوی بینادینی بستری مهم برای صلح جهانی ۱۳۴

◆ فصل پنجم ◆

- رویکردی کیفی به گفت‌وگوی بینادینی بر اساس ذهنیت و تجربه
 نخبگان ایرانی ۱۴۳
 ۵-۱- روش تحقیق ۱۴۳
 ۵-۲- ابزار گردآوری داده‌ها ۱۴۷
 ۵-۳- قابلیت اعتماد ۱۵۰
 ۵-۴- کشف مضامین بر اساس ذهنیت و تجربه مصاحبه‌شوندگان ۱۵۰
 ۵-۴-۱- گام اول: تحویل متن ۱۵۰
 ۵-۴-۲- گام دوم: تبدیل مضامین ۲۲۸
 ۵-۴-۳- گام سوم: ترسیم شبکه مضامین ۲۳۶
 ۵-۴-۴- گام چهارم: توصیف شبکه مضامین ۲۳۹

◆ فصل ششم ◆

- مبناگرایی سنتی، انتقادی و فرهنگی‌شناختی، سه رویکرد گفت‌وگوی
 بینادینی ۲۴۱
 ۶-۱- رویکرد مبناگرایان سنتی ۲۴۱
 ۶-۱-۱- تأکید بر حقانیت به جای همسان‌نگری مذهبی ۲۴۳
 ۶-۱-۲- اصل توجه به جهان‌بینی دینی در فهم دیگری و گفت‌وگو ۲۴۷
 ۶-۱-۳- مشروعیت‌بخشی سیاسی-دینی به گفت‌وگو ۲۵۱
 ۶-۲- رویکرد انتقادی ۲۵۳
 ۶-۲-۱- گفت‌وگو به مثابه امری اخلاق‌بنیاد ۲۵۴

◆ ۱۰ ♦ گفت‌وگوی بینادینی در ذهنیت و تجربه ایرانی ♦

۲۵۸.....	۶-۲-۲- نقد موضع قدرت و حاکمیت در مواجهه با دیگری و گفت‌وگو
۲۵۹.....	۶-۲-۳- نقد نگاه الهیات‌گرایی به دیگری و گفت‌وگو
۲۶۷.....	۶-۲-۴- تفاوت در مفهوم گفت‌وگو، مبنایی برای توسعه گفت‌وگو
۲۷۰.....	۶-۳- رویکرد فرهنگی-شناختی.....
۲۷۱.....	۶-۳-۱- گفت‌وگو به مثابه امری فرهنگی، نه دینی.....
۲۸۰.....	۶-۳-۲- ساختارسازی و تقویت نگاه شناختی به امر گفت‌وگو.....
۲۸۴.....	۶-۳-۳- تأکید بر نگاه انسان‌شناسانه به گفت‌وگو.....
۲۸۹.....	نتیجه‌گیری.....

♦ فصل هفتم ♦

۲۹۳.....	سخن آخر.....
۲۹۹.....	کتاب‌نامه.....

پیشگفتار

بیش از سی سال است که حضور در اجلاس‌ها و همایش‌های گفت‌وگوی بین‌دینی در دستور کار بعضی از سازمان‌ها و نهادهای دینی و اجتماعی ایران قرار گرفته است. کنشگرانی که در این قلمرو فعالیت می‌کنند، از نظر دانش و تجربه و رویکردهای متفاوتی که برگزیده‌اند، منابع مهمی برای تحلیل‌اند. تاکنون با تمرکز بر گفت‌وگوی دینی، مطالعاتی در شاخه‌های الهیاتی، فلسفی، مطالعات تطبیقی ادیانی و البته تاریخی و فقهی صورت گرفته است. بیشتر این مطالعات دربارهٔ چگونگی مواجهه با دیگری و آداب و رسوم گفت‌وگو، اخلاق گفت‌وگو و مناظره و عمدتاً با پیش‌فرض قرار دادن آموزه‌های دینی انجام شده، نگاهی کل‌نگرانه بر تحلیل مسئله حاکم بوده و بیان ویژگی‌های این مسئله از نگاه متون دینی یا رسائل تاریخی در اولویت قرار داشته است.

از سوی دیگر، بیش از یک دهه است که رویکرد تمدنی بر موضوعات مختلف اجتماعی، فرهنگی و سیاسی سایه افکنده است. در واقع، رویکرد تمدنی نوین اسلامی از برجسته‌ترین رویکردهای پس از انقلاب است که تلاش می‌کند با نگاهی متفاوت و با توجه به ارزش‌هایی که انقلاب اسلامی تولید کرده

است، به عرصه‌های مختلف اجتماعی و علمی بنگرد. این رویکرد، با این پیش‌فرض که اسلام طی ۱۴۰۰ سال ارائه‌کننده تمدنی عظیم بوده است، بیان می‌کند که اکنون این توان و قدرت وجود دارد که با نگاهی نو به این تمدن، آن را در ساحت‌های مختلف اجتماعی ترمیم کرد و بهبود بخشید.

با وجود این، محدودبودن پژوهش‌های انجام‌شده به دیدگاه‌های الهیاتی از یک سو و تلاش برای واکاوی فهم نگاه چهل‌ساله نخبگانی به موضوع از سوی دیگر، لزوم انجام این پژوهش را آشکار می‌کند. بی‌تردید، هیچ‌یک از پژوهش‌هایی که تاکنون درباره مسئله گفت‌وگوی دینی انجام شده‌اند، با «نگاه از بیرون» و با تکیه بر تجربیات نخبگان این عرصه و بهره‌ای که از دانش تمدنی داشته‌اند، به بررسی و مطالعه این موضوع پرداخته‌اند. این اثر نخستین پژوهشی است که در آن، به‌طور خاص، به بررسی و تحلیل یک عنصر مهم در حوزه تمدنی (یعنی گفت‌وگوی دینی) با این رویکرد پرداخته شده است. پیش از ارائه طرح، کلیاتی را مشتمل بر مفاهیم نظری، رویکرد و ابعاد این پژوهش و مطالعاتی که محققان ایرانی در زمینه گفت‌وگوی دینی انجام داده‌اند، به اختصار و موردی مرور می‌کنیم.

اگرچه پژوهش‌های انجام‌شده در این حوزه از نظر تعداد محدودند، اما گویای توجه، علاقه و اهتمام نسبی نویسندگان ایرانی به این حوزه مطالعاتی هستند. با این حال، به نظر می‌رسد دو عامل اصلی یعنی تسلط گفتمان سنتی مذهبی و جدیدبودن فضای گفت‌وگو در حوزه‌های مدرسی، تأثیر جدی بر تدوین و تولید محتوای پژوهشی در این حوزه داشته است. به‌طور کلی، پژوهش‌های انجام‌شده، به‌ویژه در بخش مقالات، ذهنیت محققان ایرانی را - البته نه درباره ایران، بلکه بیشتر با هدف طرح دیدگاه‌های بین‌المللی و شخصیت‌های برجسته - منعکس می‌کند.

رسول جعفریان و مریم صدیقی (۱۳۹۵)، در کتاب *از دربند تا قطیف: گزارشی از گفت‌وگوهای مسیحی-اسلامی در دوره صفوی و قاجاری*، به بررسی اسناد تاریخی درباره گفت‌وگوهای اسلام و مسیحیت و ردیه‌های موجود پرداخته‌اند. در این کتاب، علاوه بر گردآوری و معرفی اسناد مربوط به حوزه گفت‌وگوی اسلام و مسیحیت، از نسخه‌های جدیدی نیز رونمایی شده است. به‌ظاهر، در دهه سوم قرن نوزدهم، مبلغان مسیحی در دربند، چاپخانه‌ای دایر و رساله‌هایی در نقد اسلام و تبلیغ مسیحیت به

فارسی و عربی منتشر کردند. در ایران، شماری از علما به آن نقد پاسخ دادند. علاوه بر آن، یک عالم شیعه در قطیف، نقدی بسیار زیبا بر رسالهٔ عربی چاپ شده در دربند نوشت. همین امر سبب گردید تا عنوان «از دربند تا قطیف» برای این کتاب انتخاب شود. در این کتاب، سیری از مطالعات و بررسی‌ها از دیدگاه شناخت جایگاه ایرانیان و شیعیان در مباحث گفت‌وگوی ادیان و اینکه چه مرحله‌ای را پشت سر گذاشته‌ایم، ارائه شده است. در واقع، گفت‌وگو و ردیه‌ها بخشی از ذهنیت ما ایرانی‌ها و جزو تاریخ ماست که باید روشن شود. با این حال، ادبیات و انتخاب اسناد در این پژوهش به‌خوبی نشان می‌دهد که اگرچه پیشینهٔ گفت‌وگو به دوره‌های متقدم برمی‌گردد، اما نه برای تفاهم که برای ردیه‌نویسی و اثبات حقانیت یک طرف علیه مخالفانش کاربرد داشته است. این در حالی است که وضعیت در گفت‌وگوی بین‌دینی متفاوت است و در این حوزه، برای رهایی از شرایطی که به‌نوعی بر جنبه‌های صلح‌طلبانه تأثیر گذارند، تلاش می‌شود.

حیدر عیوضی (۱۳۹۳)، در کتاب تصحیح مقالات مندرج در ماهنامهٔ اسلام (۱۳۲۰-۱۳۲۲)، با رهیافت تاریخی به بررسی مقالات مندرج در ماهنامه پرداخته است و تلاش کرده نشان دهد گفت‌وگوهای اسلام و مسیحیت از چه ادبیات و مستندات برخوردار بوده است. به اعتقاد محقق، نشریهٔ ماهنامهٔ اسلام، بازتاب گفت‌وگوهای اسلامی-مسیحی در سال ۱۳۲۰ تا ۱۳۲۲ قمری است که با راه‌اندازی «صفاخانهٔ اصفهان» توسط حاج آقا نورالله اصفهانی - فرزند محمدباقر مسجدشاهی (۱۲۷۸-۱۳۴۶ق/ ۱۸۶۲-۱۹۲۸م)، عالم برجستهٔ اصفهان - در جمادی‌الثانی ۱۳۲۰ق/ سپتامبر ۱۹۰۲م تأسیس شد. ادبیات محترمانهٔ طرف‌های گفت‌وگو، استاد به تنها متون مقدس (قرآن و عهدین) و اطلاع‌رسانی عمومی دربارهٔ مسائل مهم اجتماعی علی‌رغم اینکه نشریه کاملاً دینی بوده است، از مهم‌ترین ویژگی‌های این نشریه است.

اثر دیگری که در قالب مجموعه مقالات به مبحث گفت‌وگوی بین‌دینی و بین مذاهب پرداخته است، کتاب سنت گفت‌وگو و مناظره با ادیان و مذاهب (۱۳۸۴) است. ضرورت گفت‌وگو در جهان معاصر، وحدت متعالی ادیان الهی، بستر گفت‌وگو و مناظرهٔ علمی، مناظره از منظر دین، مداخلی بر احیای سنتی مغفول، جایگاه و آداب گفت‌وگو در قرآن، نقش گفت‌وگوهای علمی در تکوین فقه تطبیقی، معرفی کتاب

المنظرات ابن هیثم، مبانی، ویژگی‌ها و آفات گفت‌وگو از منظر قرآن، درآمدي بر اخلاق مناظره از دیدگاه اسلامی، مناظره‌های مکتوب، گزارشی از کتاب «از برخورد تا گفت‌وگو» و کتاب‌شناسی مناظره و محاوره، دوازده مقاله‌ای است که دبیرخانه نهضت آزاداندیشی و تولید علم حوزه علمیه قم با همکاری انجمن ادیان و مذاهب در این مجموعه چاپ کرده است. در این مجموعه، دست‌کم تلاش شده با توجه به آنچه از دیرباز در سنت مسلمانان برای انتقال سرمایه‌های علمی و معنوی خود به دیگر مردمان وجود داشته است، مطالب به‌طور مفهومی و در قالب مقالات علمی بازنمایی شوند. با این حال، همان گونه که در مقدمه این اثر آمده است، توجه به مباحث و مناظره و نقد در این مکتب، موجد سنتی دیرپا در فرهنگ حوزه‌های علمی و دینی گردید. به‌طوری که دانشجوی علوم دینی هیچ‌گاه تسلیم ادعای یک‌سویه و بی‌چون‌وچرا نمی‌شده و حتی در محضر گرامی‌ترین استادش با مراعات ادب و آداب شاگردی، از عرضه اشکال خودداری نمی‌کرده است و البته این هم‌آوردی و مباحثه دینی را هیچ‌کس اسائه ادب و بی‌حرمتی به استاد تلقی نمی‌کرده است.

اثر دیگر، با عنوان گفت‌وگوی ایرانی (۱۳۸۶)، به کنگره بزرگداشت عبدالجواد فلاطوری مربوط است. این کتاب که مجموعه سخنرانی‌های اندیشمندان برجسته درباره نگاه فلاطوری به گفت‌وگوی بینادینی است، در چهار فصل تدوین و توسط انتشارات دانشگاه تهران چاپ شده است. فصول اول و دوم به پیام‌های ارسالی به کنگره و زندگی‌نامه این شخصیت اختصاص یافته است. فصل سوم شامل مجموعه مقالاتی با موضوع دیدگاه‌های فلاطوری درباره گفت‌وگوی ادیان است. اگرچه شماری از مقالات در کل با عنوان کتاب متناظر نیست، ولی به‌نوعی از زاویه‌ای خاص به درک بهتر گفت‌وگو با دیگری دینی کمک کرده است. این مقالات عبارت‌اند از: گفت‌وگوی بینادینی و ایده‌های پروفیسور فلاطوری برای تحقق آن (غلام دستگیر طوطاخیل)، گفت‌وگوی دینی، مبناداری و بازاندیشی (محمدرضا بهشتی)، اهمیت و نقش قصص ایرانی - اسلامی در گفت‌وگوی فرهنگی شرق و غرب (پروفیسور الریخ مارسولف)، گفت‌وگوی ادیان: پیش‌فرض‌ها، مغالطه‌ها و دستاوردها (جوزف فان اس)، دیالوگ یا گفت‌وگوی ادیان از دیدگاه اسلام (غلامرضا اعوانی)، گفت‌وگوی بینادینی از نظر قرآن و اسلام (سید محمد خامنه‌ای).